



ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՒՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ ՈՒՐԲԱԹ 25 ԱՊՐԻԼԻ 1852

ԹԻՒ 414

ԶՄԻՒՌՆԻԱ, 25 Ապրիլ:

Երկրային թիւն չկայ թէ վաճառականութիւնը, մանաւանդ երբոր Եւրոպայի լուսաւորեալ և քաղաքակրթեալ ազգաց հետ է, մեծամեծ բարեաց և յառաջդիմութեան պատճառ կ'ըլլայ նոյն ազգին, որ ի գործ կը դնէ զայն յարստութեամբ և աշխատութեամբ: Հարստութիւնը և ճոխութիւնը չեն յապաղիր վարձատրելու վաճառաչ ազգի մը առևտրական ջանքը, ինչպէս յայտնի է մեր ազգի առջև եղած երևելի օրինակներէն: Այլ ամէն կերպ յառաջդիմութիւնները, ըստ մեծիմասին զուգընթաց կը գալն հարստութեան հետ, և առանց հարստութեան թէ մասնաւոր և թէ ազգային յառաջդիմութիւն մը խիստ դժուար է, չըսեմք անհնարին:

Արդ՝ մեր Հայոց ազգը ևս, որ ժամանակ մը Եւրոպայի և Հնդկաստանի հետ առևտրական հաղորդակցութիւններ հաստատելով՝ օր ըստ օրէ զարգանալու վրայ էր, նոյն հաղորդակցութիւնները զանազան դժբաղդ պատճառներով դադարելով, ետ մնաց յիշեալ յառաջդիմութիւնէն: Իայց միթէ ներքին է կենդանի ազգի մը և գործունեայ ժողովրդեան մը, որպիսի է մեր պատուական ազգը, ժամանակին դժբաղդ դիպուածոց ծանրութեանը ներքև ընկնելու մնալ, և միթէ անպատուութիւն չէ՞ մեզ անմասն մնալ այս լուսաւորեալ դարու մէջ՝ առևտրական յառաջդիմութեանէն, որով ամէն ազգերը և ժողովրդերը կը զարգանան Եւրոպայի մէջ: Ինչո՞ւ համար վաճառականութեան վերաբերեալ հաստատութիւններ և ընկերութիւններ հիմնած չէ մեր ազգը Եւրոպայի մայրաքաղաքաց մէջ, և ինչ է պատճառը որ առևտրական հաղորդակցութիւններ չունինք Հնդկաստանի հետ, ուր բարեբաղդաբար բիշ շատ համագործակցութեան ևս կը գտնուին, և ուրտեղի վաճառականութիւնը օր ըստ օրէ ևս առաւել զարգանալու վրայ է յօգուտ և ի յառաջդիմութիւն ուրիշ զանազան ազգաց, որոց թիւը կրնամք դնել նաև զՅոյն:

ըր, որոնք մէկ երկու տարիէ հետէ բանի մը վաճառատուն հաստատեցին ի Հնդկաստան, Այս տրամաբան հարցմանց պատասխանը թող տալով որ մեր յարգոյ և ազգասէր ընթերցողները ուշադրութեամբ մտածեն, արժան կը համարիմք մեր անոնց աչաց առջև դնել առայժմ հետեւեալ ազգագուտ յօդուածը, զոր Սինկափորի Ուսումնասիր լրագրոյն 60-երորդ թուոյն մէջ կը կարդամք:

«Յաղագս շահավաճառութեան և արդիւնքի Երևելեան Հնդկաց աշխարհի:

«Յանցելով թուով մերում մասնաւոր ինչ նշմարան արարաք յաղագս առևտրական հաղորդակցութեան, և յորդորեցաք զհեռաբնակ համազգիս մեր՝ զառևտրական ընկերութիւնս հաստատել: Ի տեղիս տեղիս բանալով զգործատու ըր, տակ հաղորդակցութեան վաճառականութեան գործոց: Եւ զարդիս համարձակիմք ըստ մերոցս տիրար կարեաց՝ դնել առաջի պատուելի ընթերցողաց մերոց զօգուտս առևտրական հաղորդակցութեան և Հնդկաց շահավաճառութեան, տալով զբանի մի օրինակս արդիւնաւորութեան Հնդկաց աշխարհի:

«Եւստ արժան համարիմք յիշատակել, զի ի վերջին ամս եօթնեւտասներորդ դարուն, և յըսկիզբն ութնեւտասներորդ դարուն՝ Եւրոպայեցիք բազմօրինակ յառաջդիմութիւնս արարին ի գործըս վաճառականութեան, տարածելով զառևտուր իւրեանց ի Տուրքոյի, Եւրասիայի, և անտի ի Սուրաթ, Իւմպայի, Սադրա, և Կալիքթա, և անտի յՎանդերտամ, ի Վենետիկ, Սարսիլիս և Վոստոն, և այս օրինակ հաղորդակցութեան շահավաճառութեամբ բազումք ի համազգեաց մերոց մեծամեծ գանձս և հարստութիւնս ստացան, և արժանացան պէսպէս արտոնութեանց, և եղեն մեծահամբաւ վաճառականք ի տեղիս տեղիս, որպիսի են Շաֆրասեանց, Կազարեանց, Գամբրեանց, Բաբուսեանց, և Շաֆրասեանց գերդաստանքն, նաև Սուրթան Շամիրն, Ալա Սարգիսն, Ալա Յարութիւնն, Ալա Պետրոսն, Ալա Խաչիկ Աւարեյն, Ալա Պետրոս Սանուկն, Ալա Յովսէփ Սիւրն, և այլն և այլն: Սորա ամենեքեանք արտաքին հարստութիւն չափաւաճառութեամբ ժամանեցին մեծութեան և փառաց, և ստացան անհամար հարստութիւն և անտի առևտրական հաղորդակցութիւն: Նոյն ի տրիտուր քաջաշխատանաց իւրեանց, մինչ ժամանակութեամբ կարեմք ասել թէ Հայոց վաճառականութեան պարծանքն Տուրքոյեցիք են, և անտի առևտրական հաղորդակցութեան ժամանակ արդիւնաւորութեան իւրեանց, որք ի տար աշխարհս, զօգուտս Արևելեան Հնդկաց վաճառականութեան:

«Արդ՝ ինդիր մեր այս է, և թէ Տուրքոյեցիք ոչ էին բացեալ զարտաքին շահավաճառութիւնս և ոչ էին հաստատեալ զգործատուս ի տեղիս տեղիս, կարելի՞ն արդեօք նոքա՞ միայն ներքին վաճառականութեամբ այնքան յառաջդիմութիւնս ստանալ: Չկասկածիմք զի իւրաքանչիւր ընթերցող պատասխանելոց է, ոչ:

«Ի վերջ մեր տուեալ համառօտ ծանօթութեամբ, ակներև ցուցաք զօգուտս արտաքին շահավաճառութեան, զորս պատուելի Տուրքոյեցիք համագործին մեր ժամանակ արժանապատեցեալ վայելցին: Իսկ այժմ արժան համարիմք նաև բերել ի ծանօթութիւն սիրելի ընթերցողաց և պատուելի համագեաց մերոց որք ի տար աշխարհս, զօգուտս Արևելեան Հնդկաց վաճառականութեան:

«Ախարհ ամենայն գիտեն և վկայելոց են, զի Սուրիտանիացիք, Սպանիացիք, և Հոլանտացիք ի նախկին դարս զանհամար գանձս և զօգուտս բաղելցին յԱրևելեան Հնդկաց աշխարհէ. և գերբան զնոսս առաւել յիշդիացիք, որք ի մէջ եօթնեւտասներորդ դարուն եկեալ ի Հնդկիս՝ առին մի բանի երևելի բաղաքս, որպիսի է Կալիքթա, Սադրաս, Իւմպայի, Սուրաթ, և այլն և այլն: Եւ բանալով զառևտրական հաղորդակցութիւնս՝ անհամար և հաղաբաւոր միջոն շահս ստացան ի Հնդկաց աշխարհէ, որով միայն հարեղև նոցա փարթամանալ, յառաջանալ և ծաղկիլ, բազում աշխարհակալութիւնս առնել, ընդ բազմաց պատերազմիլ, և զթշնամիս իւրեանց յաղթահարել և նուաճել: Այսու շահավաճա-

ՔԱՂԱՔԱՔԱԿԱՆ

ԵՒ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

ԱՇԽԱՏԱՐԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆ ԿԱՆՈՆԱՒՈՐԵԼ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒ ԸՆԵՒՈՒ ՎԱՐՑ

- 1. Հասարակաց լեզուի մը հարկաւորութիւնը: 2. Գրաբարի արդի վիճակը և հասարակաց լեզու ըլլալու անտեղութիւնները: 3. Աշխարհագրական վիճակը և հասարակաց լեզու ըլլալու յարմարութիւնները: 4. Աշխարհագրաբար հասարակաց լեզու ընտրելու քիչ քիչ գործարար մտքընելու նպատակը:

(Հարունակութիւն և վերջ) (1)

Որչափ վտանգաւոր բան է, սանդուղին վարի աստիճանը չկոխած՝ խիստ բարձր ոստնուել, ուրով կամ անկնիլ կործանիլ, կամ ելնել, բայց մէկ անգամը մնասելով: Շիշդ այս օրինակիս նման է ահա, առանց ուրիշ միջոցի՝ մէկէնիմէկ գրաբարը տարածել ուղիւ, կամ այն է որ երկու լեզու ունենով, և ոչ մէկը գործածելի ընելու կը հասնինք, և հետեւաբար երկուքն ալ կորուսցնելով ազգային յառաջդիմութեան յոյսն ալ կը փշաւայ, և կամ ինչեւիցէ գրաբար մը տարածելու ալ ըլլանք, յաւիտեան խեղ կը մնանք: Երբեք գրաբարի արժեւորութեան ու կատարելութեան վերին սահմանը չենք կրնար կոխել, և ոչ իսկ վայելուչ ու պարզ գրաբար մը տարածել: Արեւմտահայերէնը ըլլալով առայժմ գրաբարը հասարակաց լե-

զը՝ ընել, քննելը աշխարհաբար լեզուն:

3. Աշխարհաբարը նոր է և անիշակ, Եւրոպայեցիք և անկանոն: Եւրոպայեցիք մը չէ գտնել առ ժամս հասարակաց լեզու ըլլալու, յարգի ու վայելուչ չըլլալն ալ ազգէն կախում ունի, կրնանք յարգել և յարգի ընել միանգամայն և հարկաւոր եղած վայելութիւնն ու ճոխութիւնը տալ իրեն: Այլէ զատ կարգ ու կանոն ալ կրնանք ընծայել, որով հասարակաց լեզու մը երկրորդական յատկութիւնները տրված կ'ըլլանք աշխարհաբարին: Կը մնայ նայիլ թէ ասոր գլխաւոր յատկութիւններն ալ ունին, այսինքն կրնայ դիւրաւ գրել վիլ և դիւրաւ հասկըցվիլ: Աշխարհաբար ըսելով ընդհանրապէս կ'իմանանք այն լեզուն, որ գրաբարէ տարբեր՝ աւանդական բերնի լեզուն է, և որ զատ զատ տեղեր, զատ զատ կերպ և ոճ ունի, սակայն այս ճշմարիտ է որ, թէ և տարբեր քաղքէ քաղք, բայց ամեն քաղք ալ ուր հայ ժողովուրդ կայ, և հայերէն կը խօսին, հոն երբեք գրաբար չստովի, այլ աշխարհաբարի զանազան տեսակներէն մէկը, ուրեմն եթէ այս տեսակները մէկ ըլլային, աշխարհաբար լեզուն ալ մէկ և աւանդական հասկընալի կ'ըլլար, այն ասան հասկըցվելու դիւրութիւնը ունեցած կ'ըլլար, որ և հասարակաց լեզու մը գլխաւոր յատկութիւններէն մէկն է: Կրեւոր դիւրութիւնն ալ արդէն ունի, ուստի այս ճամբով կը պակսի իր այլեւայլ տեսակ-

ները մէկ տեսակի մը վերածել:

Վանցին Պօլսեցոյն լեզուն լաւ հասկընար. Պօլսեցին՝ Վանցոյն, Կրեանցին՝ Տուրքոյեցոյն և փոխադարձաբար, և այլն: Եւ այս լեզուի զանազանութիւնը ամեն քաղք կը գտնուի, և կրնանք ըսել թէ մէկ հայաբնակ տեղէ մը մինչև միւսը 40 սոր առնելի տարբեր լեզու կը գտնուի: Արդ՝ որ տեսակը պէտք է որոշել հասարակաց լեզու մը ձևացնելու համար: Զոս է մեծ խնդիրը:

Եթէ մեծագոյն մասին նայելու ըլլանք, որ և աւելի օրինաւորն է, Պօլսի աշխարհաբարը իսոսորենը համեմատաբար շատուր են, և ասկէ զատ Պօլսի հայերէնը, մանաւանդ գրութեմէ մեծ և անկնի մտքուր ու կոկիլած է, մինչդեռ գրութեմ ներսը շատ բիրտ ու կոպիտ է: Բայց կրնայ ըսվիլ որ Հայաստանի կողմերուն աշխարհաբարն ալ աւելի մօտ է գրաբարի, սակայն մենք կը կարծենք որ այնպիսի բոլորովին անկիրթ լեզու մը հասարակաց լեզու ընտրելու անարժան է. իսկ թէ ըսվի որ կրնայ կանոնաւորվիլ և բրտութենէ մերկանալ, կը պատասխանենք թէ մեր աշխարհաբարն ալ կրնանք ըստ կարելոյն գրաբարի մօտցընել, և իր աղաւաղ վիճակէն ազատել: Կարծեալ Պօլսի աշխարհաբարն ընտրելով, այս ալ կը շահինք, որ Պօլս օսմանեան տեղութեան մայրաքաղաքն ըլլալուն համար, հայաբնակ տեղերուն իբրև կեդրոն սեպկելով, աւելի դիւրութիւն

(1) Տես լրագրոյն նախնիմաց թիւը:

ռութեամբ՝ հնար եղև նոցա զաշխարհ իւրեանց փարթամացուցանել, անհամար և երևելի մեծագործութիւնս առնել, զտէրութիւն և զիշխանութի իւրեանց ընդարձակել, և հարիւրաւոր աշխարհս ի ներքոյ դրօշակի իւրեանց բերել: Հարիւրաւոր նաւատորմիդ կառուցանել և հաստատել, և գրեթէ ինքնակալ տէր և իշխան լինել ընդհանուր Սկիանոսի: Օպտոսիկ ամենայն անհնար էր նոցա առնել, թարց օգնակալութեան շնորհաց չահափառութեան: Տեսէ՛ք ուրեմն, պատուելի ընթերցողք, զփարթաւմութիւնս, զառատութիւնս և զպտղաբերութիւն Մարեմեան շնորհաց աշխարհի: Այս, արդարեւ չիք ինչ տէրութիւն կամ աշխարհ այնքան հարուստ և բազմաբեղուն, որքան Մարեմեան շնորհաւտան. և չիք ինչ աշխարհ այնքան համատարած, նաև յարմար, բազմազգ, և օգտակար սակա շահափառութեան, որպէս շնորհաստան. և չիք ինչ աշխարհ այնքան ազատ ի բռնաբարութենէ և ի կալուկապից յառեւտրական գործս, որպէս զաշխարհս այս. ուր ամենեքեանք միահաւասար վայելեն զբաղաբական ազատութիւնս, ուր ամենեքեանք զատին անտարբերութեամբ՝ ըստ շնորհիւն օրինաց արդարութե. ուր ամենեքեանք թէ՛ մեծ և թէ՛ փոքր, թէ՛ փարթաւ և թէ՛ աղքատ վայելեն անտարբեր զազատութիւնս և են ինքնիշխան տէր կամաց և գործոց իւրեանց, մինչ կարեմք փտահութեամբ ասել թէ, բնակիչք շնորհաստանու ի պէսպէս իրողութիւնս, առաւել արձակութիւն և զանձնիշխանութիւն վայելեն, բան նոյն իսկ Սրիտանացիք յԱգգիւս: «Փորձութիւն լրագրիս արգիլէ զմեզ երկարութեն խօսիլ յարգես արդեանց և արժանաւորութեանց շնորհաց աշխարհին. ուստի առայժմայն քանիք բաւականացեալ, թախանձեմք սիրողաբար զհեռաբնակ համազգիս մեր, զի սակա յառաջագիմութեան և արտօնութեան լըգիս, ջանալ զառեւտրական գործատունս հաստատել ի տեղիս տեղիս, և բանալ զհաղորդակցութիւնս ընկերական չահափառութեան ընդ Մարեմեան շնորհաց աշխարհիս»:

Իստ որում շնորհաստանի հարստութեանը և փառաւանքութեան յառաջագիմութեանը վերայօք խօսուեցաւ, արժան կը համարեմք հետեւեալ յօդուածը յառաջ բերել զոր Սրիտան շնորհաբար կը հրատարակէ, համառօտելով Տերպի կամին՝ ի որտեղուն խորհրդանոցին մէջ ըրած ատենախօսութիւնը շնորհաստանի ընդարձակ տէրութեան վրայօք որ շնորհացոց ձեռքն է: «Շնորհաստանի մեր տէրութիւնը, կ'ըսէ յիշեալ լրագիրը, ըստ երևութիւն այնպիսի անկար-

ծելի և նորաստան չղէպերէն մէկն է, որոնք օտար ազգաց մեծ զարմացումն և անհանգստութիւն կը պատճառեն: Այժմ աշխարհաց ընկերութիւն մը՝ որոց թիւը քանի մը հարիւր հոգիէն աւելի չէ, և իւր իշխանութեան ներքեւ ունի երկիր մը որ աւելի ընդարձակ է քան գերկիրը ամենէն, մեծ տէրութեանց և զօրաց բանակներ ունի որ աւելի զօրաւոր են ամենէն մեծ տէրութեանց բանակներէն. այսպիսի բան մը անհասկանալի կերպի օտար ազգաց: Այս զարմացումը և ս աւելի կ'աճի երբ որ կը մտածեն, թէ այսպիսի եղական իշխանութիւն մը կը գտնուի յանձնարարական ժողովքի մը ձեռքը, որոնք ահագին բացակայութեամբ հեռու կը բնակին նոյն տէրութեանէն, կան նաև մեր հայրենակիցիներէն, որոնք մասնակից կ'ըլլան այս զարմացմանը, ըստ որում չեն ձանաչեր իրաց ձեռքիւն վիճակը:

«Սակայն կ'երևի, լորտ Տերպիին ատենախօսութեան նայելով, թէ շնորհաստանի ընկերութեան իշխանութիւնը կրկնապէս միայն իւր պարզ պաշտպանութեանը վրայ, որ տրուած է կառավարներուն ժողովքին (գոմիսիօն տէ տիրէք թէօր): Իայց իրօք՝ գաղափարներ ժողովք (գոմիսիօն տէ գոմիսիօն), որ շնորհիւ կառավարութե վերատեսչութեան ներքեւ է, կը կարգադրէ շնորհաստանի զինուորական և բաղադրական գործքերը բացարձակ իշխանութեամբ մը և առանց լորտ տալու յիշեալ ընկերութեանը: Այս պատճառաւ երևելի գործ մըն է այս երկրին վերաբերեալ որոշումները, զորոնք խորհրդանոցը մօտ օրերս պիտի ընէ: Սակայն լորտ Տերպիին՝ շնորհաստանի այժմեան կարգադրութե վրայօք էական փոփոխութիւն մը առաջարկելու միտք չունի:

«Երկիր մը որ Սրիտանի չափ մեծ է, և ուր տեղ 100 միլիոն ժողովուրդ կայ. չորս հարիւր հազար զօրաց բանակ մը, հզօր և բազմաթիւ նաւատորմիւնք, ճարտարութեան և փառաւանքաւորութեան վերաբերեալ ամենամեծ օգուտներ, գաղափարներ և կրօնական օգուտներ (բան զի առայժմ ունիմք ի շնորհաստան երեք եպիսկոպոս և երկու հարիւրի չափ պաշտօնեայ. անգղիական եկեղեցւոյն և եկամուտ մը բան միլիոն լիւա սթերլինի (2300 միլիոն դրամ)»:

«Հա այս է համառօտութիւնը ամենամեծ և ըստ բանի զգտից, որոց վրայօք բնութիւններ պիտի ընէ: Արտերուն յանձնարարական ժողովք: «Իւրեք ի սկզբանէ աշխարհի երբեք այս գործքերէն աւելի ընդարձակ և աւելի խառն գործոց վրայօք վիճաբանութիւններ չեն եղած այս երկրին մէջ կամ ոչ ուրիշ երկրի մը մէջ: Հաստատապէս համոզեալ եմք թէ, Սրիտան խնամութեան օգնութեամբ, լորտերուն յանձնարարական ժողովքն աշխատութիւն բարեյաջող

փառքան մը պիտի առնենայ, և այնպիսի կառավարական կարգադրութեան մը առաջարկութիւն պիտի ընէ, որ երկար և ապահով գոյութեան մը հաստատուն հիմունքներ պիտի ձգէ»:

Բըրքալաճի Նորեկեան գպրատան վրայօք ընդունած տեղեկութիւնիս խիստ հաճելի են. քանզի անոր մէջ գտնուած աշակերտները, որոց թիւը 700 չափ է այժմ, օրէ օր ըստ կարի կը յառաջանան պատուելի Վահան փարթապետին բարեփառ հոգատարութեամբը: Երբեք զպատասխան մէջ դաս տրուած ուսմունքը ասոնք են, հայերէն բերականութիւն, քրիստոնէական փարդապետութիւն, թուաբանութեան սկզբունքը, վաճառքութեան լուր և յունարէն լեզուն. որուն գաւառու է նոյն ինքն Վահան փարթապետը:

Նորեկեան գպրատան այս օրինակ բարեկարգ յառաջագիմութիւնը հրատարակելով, չեմք կրնար մոռնալ անոր հոգաբարձու յարգամեծար Գարախաչտուրեան Յակոբ աղային ազգասիրական խնամքը. որ մեծամեծ գովութեան և շնորհակալութեան արժանի է անշուշտ. փասն զի այս ուսումնասէր և բարեխնամ աղային անխնայ ջանիցը արդիւնքն է յիշեալ գպրատան բարեկարգութիւնը և յառաջագիմութիւնը:

Արժանայարգ Յակոբ աղան՝ ազգասիրական ոգիէ շարժեալ, միտք ունի թուրքերէն լեզուի համար գաղափար մը կարգել ձրիաբար Նորեկեան գպրատանը մէջ. և այս պաշտօնը պիտի յանձնէ իւր ուսումնադարձ սիրելի որդւոյն Յոհաննէս աղային, որ հայկաբանութեան կը հետեւի նոյն գպրատանը մէջ, և թուրքերէնիս բաւականապէս հմուտ է:

«Յայտնի է ամենուն որ ընկերական միաբանութեամբ շատ օգտակար գործքեր յառաջ կ'երթան, շատ բարեգործութիւններ կը կատարուին թէ՛ մեծ և թէ՛ պզտիկ, զորոնք մէկ անձ մը կամ չկրնար կամ չուզէր մինակ ընելու: Հետեւեալ ազգասիրական և բարեպաշտ տնօրէնութիւնը պզտիկ ապացոյց մը կ'ընայ համարուելու մեր ըսածներուն: Սրիտանի շնորհ գեղեցկաւոր եկեղեցւոյն գլխուն տուրք Սարգիս զօրավարին կառուցեալ է, ժամանակէ մը հետեւ խեղճութեան մէջ մնացած էր՝ ժողովրդեան խիստ տակաւնութիւն և խիստ աղքատ վիճակի մէջ ըլլալուն պատճառաւ. բայց հանայն իւր ապրուստը ամենեւին չէր կրնար ձաւրել և հետեւաբար յիշեալ եկեղեցւոյն գոյութիւն վտանգի մէջ էր: Իայց մեր վիճակին բարեկարգ առաջնորդ գերապատիւ տէր Պողոս սրբազան արքեպիսկոպոսին հայրական խնամքը՝ Սարգիս Սարգիսի Սրիտանի անուամբ միաբանութիւն մը հաստատեցաւ ի Օմիւռնիս, բարկացեալ ի բառասուն ընկերաց, որոց իւրաքանչիւրը տարին վաթ-

կ'ընծայէ իր խօսած աշխարհաբար ուրիշ տեղեր ատարածելու, որովհետեւ ամեն կողմէն բազմաթիւ հայեր կու գան Սրիտ, և տարիներով կը կենան: Այս պատճառով երբ մեր խօսած լեզուն տարածելու ջանք ըլլալ սկսի, հոս յաճախօղ դրսեցի հայերն ալ վարժելով մեր աշխարհաբարին, իրենց հետ Սրիտ հայերէնն ալ կը տանին իրենց երկիրը:

Իայց մինչև հոս եկանք, առանց միտալին միւս երեսն ալ գարձնելու, տեսնենք մեր աշխարհաբարին ունեցած անտեղութիւններն ալ:

Պօլսի հայերէնը ինչպէս ուրիշ աշխարհիկ հայերէնները, շատ թէ և միւսներէն նուազ, անկարգութիւններ ունի, և շատ ալ օտար ու մուրաքանչոյ ոճեր ու բառեր: Ուստի ամեն բանէ առաջ՝ այս անտեղութիւնները վերացնել հարկաւոր է. և լեզուին վայելչութեանը համար. բ. որպէսզի ամեն տեղի հայ մէկ կարգի ու կանոնի տակ սովորելով, այն կարգով ու կանոնով գրէ ու խօսի և ուրիշ տեղերու աշխարհաբար գրված ու խօսվածն ալ հասկընայ:

Ի՞նչ ըլլալու է աշխարհաբարի մէջ մտնելու կանոններուն գլխաւոր պաշտօնը:

Կաւասիկ մեր համոզմանը համեմատ երկու խօսքով դնենք հոս:

«Նախ՝ լեզուն յարգարեւ, օտար ու մուրաքանչոյ բառերէ, յանգերէ ու մասնիկներէ զտեղով, ինչպէս կը զտեն արծաթը հողէն, և մեր հին լեզուին բնական եղած յատկութիւններն ու գե-

ղեցկութիւնները, անոնք որ արդէն աշխարհաբարի մէջ սովորական եղեր են, կենդանի պահել և կատարելագործել. բ. որչափ կարելի է, ոճն ու շարադրութիւնը գրաբարի մօտընեն. և պարզելու գիւրցնեն. և. ուղղագրել այնպիսի գրաբար բառեր որ աշխարհաբարի մէջ գործածել են, բայց աղճատված. ինչպէս է ցալիլ. ցայտել կամ ժայթքել բառէն ելած, և երկուքին նշանակութիւնը միացուցած. Եւլ. ցրեթէն. իլյալ, անկանիլէն. արցունչ, արտուրէն. և այլն:

Այս և ասոնց նման կանոններու վրայ չենված համառօտ ու գիւրքերուն թերականութիւն ու բառգիրք մը հարկաւոր է:

Իայց՝ այդպիսի գիւրքն լեզու մը ընտրելով, ամեն մարդ, ով որ գրիչ ու թուղթ ունի, խելքին եկածը գրելու ձեռք կը գտնէ, և շատ փառակար գրութիւններ երևան կ'երևեն, որոնք ընդհանուր ապահանքութիւն մը կրնան պատճառել. Այս ալ կրնայ ըսվիլ երբ ամեն ընդգիմութիւն յաղթվի: Իսկ մենք որ պատրաստ ենք այս մասին տրվելու ամենատեղի ընդգիմութիւնն ալ բնութեան առնելու, այդ խօսքը նոր պատասխանի մը արժանի չ'ենք սեպել. որովհետեւ արդէն ինքիւնք ցրված կը կարծենք մեր մինչև հոս ըսածներուն մէջ, փասն զի թէ հարկաւոր է հասարակաց լեզու, ինչու աշխարհաբար միայն փառակար կ'ըլլայ, երբ գրաբարն ալ, եթէ հասարակաց լեզու ընելու ըլլանք, ամեն մարդ հասկընա-

լով և գրելու կարող ըլլալով, այն ալ կրնայ ունենալ իր անհամու փաստակար պտուղները. բայց այս խորհրդածօղը սա ալ կրնայ առարկել, թէ ազգը իր արդի վիճակին մէջ բարին չարէն որաշելու կարողութիւն չ'ունի. ուստի քանի որ գիւրութիւն ըլլայ գրելու ու հասկընալու, չար ու փաստակար գրութիւններն ալ օգտակարներուն հետ և անոնցմէ աւելի ընդունելի կ'ըլլան. իսկ եթէ գրաբարը տարածել ջանանք, մինչև հասնիք վայն հասարակաց լեզու ընելու, ազգն արդէն հարկաւոր եղած իմացականութե ոյժը ստացած կ'ըլլայ և յետագիւր. ասոր պատասխան, կը հարցընենք, թէ այս իմացականութեան ոյժը ի՞նչպէս ստանալու է ազգը. չ'է որ ուսմամբ. և թէ ուսումը առանց ընթերցման չ'ըլլար և ընթերցողն ալ գրաբար չ'հասկընար, ուստի առնու իմացականութեան ոյժ. յայտնի է որ հոս գարծեալ աշխարհաբարը հարկաւոր կ'ըլլայ: Իսկ աշխարհաբար լեզուն գրութեան լեզու առնելով՝ ծագելու փաստն առաջն առնուլ ուրիշ կերպով չ'ըլլար, բայց եթէ առանց Պատրիարքի և ազգային ժողովի հրամանին գիրք կամ ինչ իցէ գրութիւն չ'ուղղվելով, ինչպէս մինչև հիմա ալ աս է կանոնը. որովհետեւ եթէ ուրիշ կերպով, այսինքն գրաբարը հասարակաց լեզու ընելով, այս անտեղութիւնը վերացնել ուզենք՝ կրնաք զիջել. փասն զի ով որ աղգին մէջ գէշ մտքեր կ'ուզէ տարածել, մեր կամքին և որոշմանը հակառակ՝ կրնայ գարծեալ աշ-

սուր զուգուշ պիտի վճարէ. և այս կերպիւ յիշեալ եկեղեցւոյն քահանային համար տարեկան 2400 զուգուշ ապրուստ մը ճարուեցաւ: Բնիկը ներքին ունիւր տարեկան բաժինը լրման վը ճարեցին և ունիւր վեց ամսականը կանխիկ վճարեցին. և դրամը յանձնուեցաւ ընկերութեան անդամներէն մէկուն՝ այսինքն՝ Երզնկայի յարգելի Ս. Կարապետ աղային, որպէսզի ամէն ամիս 200 զուգուշ հատուցանէ նոյն քահանային որ արժանայագիւ և ստուգանքը եկեղեցական մըն է:

Այս բրիտանական կաթիլ կարգադրութեամբ ոչ ոքիս Սէնթ Սթիվենս եկեղեցւոյն պայծառութիւնը հաստատուն պիտի մնայ, այլև նոյն գիւղաքաղաքին հայապիտի աղքատ տղայքը, որչափ որ կարելի է, պիտի կրթութիւն հոգեւոր ուսմանց մէջ և գըրեւ կարգաւ պիտի սովորին յիշեալ քահանային ինստիտուցիոնով:

— Ազգային հոգաբարձութիւն գիտարութիւնները և զանազան ներդրութիւնները՝ մանաւանդ այսօրուան ժամանակ, խիստ շատ և անտանելի ըլլալը յայտնի է ամենուն. ուստի սինք որ ի սէր ազգին այս ծանր պաշտօնին յանձնառու կ'ըլլան և հոգեւոր չափ կ'աշխատին ազգային գործոց յառաջադիմութեանը և ժողովրդեան մէջ միաբանութիւնը և սէրը հաստատուն պահելու համար, այնպիսի պատուական անձինքը, կ'ըսենք, անշուշտ հասարակութեան մտերիմ շնորհակալութեանը վրայ իրաւունք ստացած են: Այս այս պիտի շնորհակալութեան պարտաւորութիւնն է, զոր բաղադրիւ բարեւերը. չայ ժողովրդեան կողմէն, որ փութեամբ հրապարակաւ մատուցանել մեր բարեխնամ ազգային հոգաբարձուաց. որոց յարգող անուանքը ասոնք են.

- Պարոնայք Յակոբ Տամկաճեան.
- Դանիէլ Ստանեան.
- Սարգիս Սուբիասեան.
- Յովհաննէս Ղերմակեան.

— Սուրբ Երուսաղէմէն եկած չայ ուխտաւորները ամէնքը իրենց կատարեալ գոհունակութիւնը և շնորհակալութիւնը կը յայտնեն վասն մարդասիրական հիւրընկալութեան, զոր ընդունել են սուրբ Յակոբայ վանքի արժանայարգ միաբանութեան և անոր նախագահ ամենապատիւ սրբազան տէր Յովհաննէս պատրիարքէն:

Սուրբ Օտարիկը մեծ անդուրդութեամբ և խաղաղութեամբ անցուցեր են և թէպէտ Յունաց և Լատինացւոց մէջ կ'ալ և խռովութիւն պատահելու երկիւղ կայ եղեր, ի վերայ այս ամենայն յիշեալ սուրբ բարեբան վսեմափայլ կուսակալին նախազգուշութեամբ և գործունեայ խընամբը անդորրութիւնը ամենն ինչէ վերաբերել:

Այս տարի սուրբ Երուսաղէմ ուխտի գացող հայազգի բարեպաշտ անձանց թիւը ընդ ամէնը 2000ի չափ է կ'ըսեն:

Խարհաբար գրեւ և ուղածն ամենուն հաղորդել: Ուրեմն համապիլնը որ բնաւ չենք սխալիր աշխարհաբարը հասարակաց լէւր ընտրելով, մանաւանդ մեծ օգուտներ ալ կ'ընենք բաղել անկէ:

4. Բայց այդպիսի նոր լեզու մը, զոր տգիտութիւնն ու գերութիւնը մոռցեր են ազգին մէջ, և որ սակայն դժբաղդաբար խոշոր արմատներ ձգեր է, այսպէս կանոնի տակ գնելով, գուցէ ունիւր գայթակղին, և այս մեր միամիտ առաջարկութեանը ընդգիծման, պատճառ բռնելով թէ այս ծանրութիւնը մեր հին լեզուն, գրաբարը, բոլորովին անգործածելի ընելու վտանգը կը դիմենք: Այլ մենք հակառակը կը կարծենք. մեր յայտն այն է, որ այսպիսիով քիչ քիչ գրաբար լեզուն ունիւր մտցնելով աշխարհաբարին մէջ և բառերն ալ իրենց ազաւաղ կերպարանքէն մերկացնելով, և հին ձևերն և տիւրերն տալով, կ'ընենք որ մը անգայաբար հասնիլ գրաբարը հասարակաց լէւր ընելու: Աշխարհաբարը որ գրաբարին այլանդակ վիժածն է, մեր առաջարկածին պէս կոկիլած ու կանոնաւորութիւն միջնորդ լեզու մը ըլլայ գրաբարին ու ռամկօրէնին մէջ, երթալով իր բնիկ ձևն առնու. այսինքն լեզուի կարգ մունէ իր ծնողին կատարելութիւնները ստունալով. որոնք մեր նախնիքներուն և հաւանակաւ նաբար առաջին մարդերուն և Աստուծոյ իսկ խօսած լեզուն է:

Բարձրագոյն Պոլսը մանաւոր մտադրութիւն հոգ կը տանի միշտ քաղաքական տնտեսութեան վերաբերեալ կարգադրութեանց վրայօք. քանզի քաղաքական տնտեսութիւնը, ինչպէս յայտնի է, բարեկարգ կառավարութեանց մտածելու գլխաւոր և ծանր խնդիրներէն մէկն է. և ահա այս օրինաւոր պատճառաւ է, որ (սոմանեան իմաստուն կառավարութեան ու շարքութիւնը յատկապէս այս կարեւոր գործոյն վրայօք զբաղեալ է. և քաջայայտ եմք թէ անոր բարեխնամ ջանքը յաջող վախճան մը պիտի ունենայ, այսինքն քիչ ժամանակէ ետեւ տեղութեան եկամտից և ծախսից մէջ հաւասարակշռութիւնը պիտի հաստատուի:

Նեուաւոր և մերձաւոր գաւառներէն եկած լուրերը առհասարակ շատ օգտակար են արմատացնելու մամբ. որոց հունձը խիստ առատ պիտի ըլլայ այս տարի. սակայն կը վախցուի թէ, չըլլայ որ մարախները փաստ հասցնեն անոնց ու երկրագործոց անկտուրութիւնը ի դերեւ ելլէ. ասոր համար կառավարութիւնը, օգոստոսի առաջ տագութ լայսեր հրամանաց համեմատ, որ իւր ժողովրդեան բարեկեցութեանը վրայ մարդասիրաբար կը հսկէ միշտ, փութեացաւ յատուկ պատուէրներ և մարախման տեղեկութիւններ յուղարկել տէրութեան ամէն կողմը եղած կուսակալաց, որպէս զի հարկաւոր միջոցները ի գործ գնեն այս թեւաւոր ժամկէտը ընթելու համար: Ի վերայ այս ամենայնի գուցէ այս տարի այնքան շատ չըլլան այս միջանները, և մեծ փաստ մը չըկրնան հասցնել. բայց որով խիստ հաւանական է թէ, անընդհատ և սաստիկ անձրևները և արտաքույ կարգի ցուրտը, որ կը շարունակուի մինչև յայտն, գոնէ ըստ մասին ջնջած ըլլայ այս ժամկէտը սերմունքը:

Կայսերական բարձրագոյն հրովարտակաւ Վեհափառ Սուլթանին աստուապետ իզէթ պէյը՝ ի իր տեղակալ կառավարիչ կարգեցաւ:

Թահիր էֆէնտին՝ Նիտիքի տեղակալ (գալմագամ) անուանեցաւ:

— Վեհափառ Սուլթանը ամիս 14ին նաւարանը գնաց, ուր ներկայ գտնուեցաւ Լիւիլէ շոգենաւուն շուրը ձգուելուն, և խիստ գոհ էր զանաւոր գործողութեան յաջողութեամբ կատարելէն: Յետ այնորիկ օգոստոսի Կայսրը երկաթի գործատունը (տէմիրխանէ) այցելութեան գնաց, որ քիչ ժամանակէ ի վեր շինուեցաւ նաւարանին բովը վերատեսչութեամբ միստր Թէյլըր անգլիացի մեքենագործին, և ուրտեղ շոգենաւոր մեքենաներով երկաթագործութիւնը դիւրութեամբ կը կատարուի:

— Գնդապետ Կուրթի պէյը և Ուսմիլ էֆէնտին ամիս 15ին մեկնեցան Լանիա երթալու Սէլա

նիկի ճանապարհաւ. Բարձրագոյն Պոլսը այս յարգող գործակալաց մանաւոր պաշտօն մը յանձնած է, զոր ի գործ պիտի դնեն Լաստիոյ սահմանակից նահանգաց մէջ:

— Պարոն Լանքո Միթաթըքին, որ Սեմ Սողութէթ Միթաթըքի իշխանին եղբայրն է, կառավարութեան արտաքին գործոց խորհրդայն քարտուղար անուանեցաւ փոխանակ հանգուցեալ Սաւասեան պարոն Սերուլէին: Պարոն Լանքո Միթաթըքին Պաղատ կը գտնուի առայժմ իբրեւ խորհրդայն քարտուղար և թարգման ընդհանուր կուսակալին նոյն նահանգին, և պիտի չուշանայ վերադառնալու ի Կոստանդնուպօլս:

— Սարաքաղաքի ազգային գերագոյն ժողովոյն նիստերը, որ ամէն ուրբաթ օր կ'ըլլար, այսուհետեւ ամէն չորեքշաբթի օր ըլլայ պիտի, Յայտնի է որ յիշեալ ժողովը ձմեռը ուրբաթ օրերը և ամառը երեքշաբթի օրերը կը գումարուէր, բայց այս տարի չորեքշաբթի օրերը գումարուելու օրոշում ըրաւ:

— Շրջանային գեսպան վսեմափայլ Սուրբիս սեպուհը գալ շաբթու Պոլսայի ջերմակները պիտի երթայ, ուր ամիսի մը չափ մնալով պիտի դառնայ ի Կոստանդնուպօլս. և ասկէջ Շրջանային երթալու է քիչ մը ժամանակուան համար թոյլտուութեամբ իւր կառավարութեանը:

— Այս շաբթու միայն երեքշաբթի օրը քիչ մը արեւ տեսնեք, իսկ միւս օրերը միշտ ցուրտ էր, և հիւսիսային հովը սաստիկ կը փչէր: Այս գէշ եղանակը կը շարունակուի. և հետեւաբար այս տարի ապրիլը իբրեւ դեկտեմբեր պիտի անցնի:

— Դոմէնալ Կը Ռոստոմիւրիւ օրագրոյն ապրիլի 17 թերթին մէջ կը կարդամք, «Դոմէնակէ մը հետեւ մայրաղաքին մէջ լրմայափոխութեան վերաբերեալ գայթակղական առուտուր մը կ'ըլլայ ոսկի գրամոց վրայ, Լիւիլի մարդիկ կան որոնք վճարելու պարտք ունենալով, կերպիւ մը կ'ըսուի պէն զպարտատէրը որ 100 դէնց մէճիաիկ ոսկի դրամը 115 դէնց առնու: Բայց հարուրին 15 վնաս ըսել է, որ խիստ մեծ է. ուստի կառավարութիւնը հարկաւորապէս այս բանին ուշադրութիւն ըրած պիտի ըլլայ»:

ԵՂԻՊՏՈՒ Միջքսանդրիա, 10 Ապրիլ: Կը հատաւն թէ Բարձրագոյն Դրան գործակալ վսեմափայլ Պոլատ էֆէնտին պաշտօնը յաջող վախճան մը ունեցեր է. այսինքն Լեգիպոսի ընդհանուր կուսակալ բարձրագոյն Վապա փաշան կատարեալ հնազանդութիւն ցուցուցեր է կայսերական հրամանաց, և հետեւաբար նոր բարեկարգութեան (թանգիմաթ) կանոնաց գործադրութիւնը ամենեւին գիտարութիւն մը պիտի չը գնէ Լեգիպոսի մէջ. միայն քանի մը պղտիկ փոփոխութիւններ եղեր է, որոնք հարկաւոր հանի մը վարդապետներու ու գիտուններու բով շահմանիւ. ք. քիչ քիչ աշխարհաբար ընտելցնէ մեզի գրաբար լեզուն, ամենէն առաջ վարժեցնելով զմեզ զուտ և անխառն հայերէն մը խօսելու ու գրելու:

Լիւիլի յոյսերով միայն մեր այս ազգապիւղ կան և ուսումնասիրական առաջարկութիւնը կը գնենք ազգին լրութեանը առջև, և խնդրելով իր քաղաք անկախութիւնը և ուսումնականներու անաշուղտ օգոստոսները կը փափաքեն որ օր առօր յոյսերի շահաւոր գործ մը գլուխ ելնէ ուրիշ ազգագրութեան ձեռնարկութիւններու հետ:

Գ. Ս. Օրբան:

ԵՌԵՎԱ

Դոմէնակաւ ագոստոսի մէջ՝ աղանայ ձերմով փեփոքը ներով զարբարոսած, այս անեղ լուսնոյ երամբ մաս. և միւս արաւայր պայծառ կը փայլէր, այս իշխեալ աղանին յախորդութեամբ՝ երգելու փափագ մը ունեցաւ. Բայց յայն հանդիման պէս՝ խորամանկութեամբ անմիջապէս երեսն ելաւ և վստայեցաւ աղանեաց երամբ. այլ չուէջին ամենեւին ծեծելու այս անփեփոք ագոստոս, անեղբայր ըլլալով որ իւր խարտա ընկալաւ, ի հորիկ օր մը այս պարթեւ պիտի ընդունի ուրիշ մը:

